

MOĞOLLARIN İKİNCİ KUŞAK HALEFLERİ:
TÜRK-TATAR HANLIKLARINDA
YÖNETİM ANLAYIŞI

THE SECOND-GENERATION SUCCESSORS OF THE MONGOLS:
ADMINISTRATION IN THE TURCO-TATAR KHANATES

Doç. Dr. Serkan Acar
Ege Üniversitesi

Doç. Dr. SERKAN ACAR | Ege Üniversitesi |
serkan.acar[at]ege.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1642-9269

Serkan Acar, 1980 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve orta öğretimini doğduğu şehirdeki devlet okullarında tamamladı. 2005 yılında Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Bir yıl sonra mezun olduğu bölümde Araştırma Görevlisi olarak işe başladı. 2007 yılında Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü'nde yüksek lisans programını tamamlayıp Bilim Uzmanı unvanı aldı. Yine aynı sene içerisinde adı geçen enstitüde doktora programına başladı. 2008 yılında Rusya hükümet bursunu birincilikle kazanarak araştırmalarına bir yıl süreyle St. Petersburg, Moskova ve Kazan şehirlerinde devam etti. 2011 yılında Doktor unvanı almaya hak kazandı. 2014'te Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atandı. 2015 yılında Doçent oldu. İngilizce, Rusça ve İtalyanca okuyabilmektedir. Yayımlanmış pek çok bilimsel makale ve kitabı bulunmaktadır.

Assoc. Prof. SERKAN ACAR | Ege Üniversitesi |
serkan.acar[at]ege.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1642-9269

Serkan Acar was born in Elazığ in 1980. He completed his primary and secondary education in public schools in his native city. He graduated from Ege University, Faculty of Letters, Department of History in 2005. A year later, he started to work as a Research Assistant in the same department. In 2007, he completed his master's program at Ege University Turkic World Research Institute and received the title of Scientist. In the same year, he started his doctorate program at the aforementioned institute. In 2008, he won the Russian government scholarship with the first place and continued his research in St. Petersburg, Moscow and Kazan. He was awarded the title of Doctor in 2011. In 2014, he was appointed as an Assistant Professor to the Department of General Turkish History at Ege University. He became Associate Professor in 2015. He can read English, Russian, Italian and has many published scientific articles and books.

MOĞOLLARIN İKİNCİ KUŞAK HALEFLERİ: TÜRK-TATAR HANLIKLARINDA YÖNETİM ANLAYIŞI

Öz

Cengiz Han'ın ölümünden bir süre sonra Büyük Moğol İmparatorluğu'nda tedricî bölünmeler yaşandı. XIII. yüzyılın ortalarında Karadeniz'in kuzeyinde Altın Orda, Türkistan'da Çağatay Hanlığı, Çin'de Kubilay Hanlığı ve İran'da İlhanlılar zuhur etti. Cengiz soylu bu siyasi teşekküller Moğolların birinci kuşak halefleri idiler. Altın Orda ve Çağatay Hanlığı'nın hüküm sürdüğü coğrafyalarda bozkır gelenekleri canlı iken, Kubilay Hanlığı ile İlhanlıların hâkimiyet alanlarında durum tamamen farklıydı. Zira bunlardan ilki, kökenleri çok eskilere dayanan Çin kültür coğrafyasında ikincisi ise güçlü bir medeniyet yaratmayı başaran Fars kültür dairesinde varlıklarını devam ettirdiler. Buldukları bölgelerin mahallî yönetim özellikleriyle yoğrulan bahse konu halef devletlerin idare tarzlarında doğal olarak bazı değişiklikler yaşandı. XV. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, Çin ve İran'a nispetle medeniyet basamaklarını daha geç tırmanan Ruslar ile etkileşim halinde olan Altın Orda'da ise birtakım inkıraz alâmetleri görüldü. Söz konusu devlet tarih sahnesinden silinirken Kazan Hanlığı, Kırım Hanlığı, Kâsım Hanlığı, Sibir Hanlığı ve Astarhan Hanlığı gibi Türk-Tatar hanlıkları adıyla andığımız ardıklarını doğurdu. Bunlar da Moğolların ikinci kuşak halefleri idiler. Altın Orda'nın varisleri olmalarına ve aynı mahreçten neşet etmelerine rağmen zikredilen hanlıkların yönetim anlayışları birbirinden farklı idi. Filhakika Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıırken Kâsım Hanlığı ise Moskova Knezliği'nin yörüngesine girmişti. Kazan, Sibir ve Astarhan hanlıklarında ise durum daha farklıydı. Şimdiye dek bir bütün halinde layıkıyla tetkik edilmeyen bu mesele çalışmanın özünü teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler

Kazan, Kırım, Kâsım, Astarhan, Sibir

THE SECOND-GENERATION SUCCESSORS OF THE MONGOLS: ADMINISTRATION IN THE TURCO-TATAR KHANATES

Abstract

Gradual divisions occurred in the Great Mongol Empire sometime after Genghis Khan's death. The Golden Horde in the north of the Black Sea, the Chagatai Khanate in Turkestan, the Kublai Khanate in China, and the Ilkhanids in Iran appeared in the middle of the XIIIth century. These political organizations, descended from Genghis, were the first-generation successors of the Mongols. The situation was completely different in the dominions of the Kublai Khanate and the Ilkhanids. In contrast in the geographical regions that the Golden Horde and the Chagatay Khanate ruled steppe traditions were alive. Kublai Khanate ruled over the Chinese cultural geography, which dates to ancient times, and the Ilkhanids continued their existence in the Persian cultural circle with the creation of a strong civilization. Naturally, there were some changes in the administration styles of these successor states, molded by the local administrative features of their regions. Some signs of dissolution were seen in the Golden Horde, which interacted with the Russians who in the first half of the XVth century climbed the ladder of civilization later than Chinese and Iranians. At the time the state of the Golden Horde was disappearing from the stage of history it gave birth to its successors, which we call the Turco-Tatar khanates, such as Kazan, Crimea, Qasim, Sibir and Astrakhan. These states were the second-generation successors of the Mongols. Although they were the successors of the Golden Horde and originated from the same origin, the administration mentality of the khanates was different from one another. In fact, the Qasim Khanate entered the orbit of the Grand Duchy of Moscow while the Crimean Khanate recognized the high authority of the Ottoman Empire. The situation was different in Kazan, Sibir and Astrakhan khanates. This issue, which has not been properly examined as a whole, constitutes the core of this study.

Keywords

Kazan, Crimea, Qasim, Astrakhan, Sibir

GİRİŞ

Cengiz Han'ın ölümünün ardından Moğol İmparatorluğu doğal sınırlarına ulaştı ve 1260 yılına gelindiğinde siyasî ve idarî ayrışmalar belirgin bir hâl aldı. Hem yerleşik hem de konargöçer dünyanın mühim bir kısmını kapsayan bu muazzam imparatorluğun tek merkezden yönetilmesinin güçlüğü bihakkın anlaşıldı. Ayrıca Cengiz evladının muhtelif şubeleri arasındaki sürtüşmeler, hanedan mensuplarının tutkulu iktidar arayışları ve imparatorluk arazisinin birbirinden uzak bölgelerinin kendilerine has iktisadî, içtimaî ve kültürel farklılıkları da cabasıydı. Hâl böyle iken, Moğol İmparatorluğu'ndan dört büyük siyasî teşekkül intişar etti. Birinci kuşak halefler adıyla anılan bu devletler; Çin'de Kubilay Hanlığı, İran'da İlhanlılar, Türkistan'da Çağatay Hanlığı ve Deşt-i Kıpçak arazisinde Altın Orda'dan ibaret idi.¹

Çin ve İran çok erken tarihlerden itibaren medeniyet yaratma kabiliyetine sahip yerleşik toplulukların hüküm sürdüğü coğrafyalardı. Filhakika buralarda asırlar boyunca her anlamda köklü teamüller oluşmuş ve ananeler âdeta jeolojik katmanlar misali üst üste binmişti. Dolayısıyla konargöçer Moğollar açısından bozkır geleneklerinin canlı olduğu Türkistan ve Deşt-i Kıpçak sahasına hükmetmekle Çin ve İran'a mutlak şekilde egemen olmak zorluk derecesi bakımından aynı şey değildi. Nitekim XIV. yüzyılın ilk yarısında İlhanlılar inkıza uğradı, ikinci yarısında ise Kubilay Hanlığı tarih sahnesinden tamamen silindi. Hülasa, zikredilen bu Moğol soylu devletler Çin'de ve İran'da halef

¹ Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Türkler 8. Cilt*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 235-255; Serkan Acar, "Cengiz Han'dan Sonra Moğollar: Dört Ulusun Tarihi", *Ortak Türk Tarihi 3. Cilt*. haz., B. A. Gökdağ, S. Gömeç ve O. Karatay, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2019, s. 313-344.

bırakma istidadını gösteremeden sırra kadem bastılar. Aslına bakılırsa bu beklenmeyen bir sonuç da değildi.

Türkistan ve Deşt-i Kıpçak'ın idare tarzı ise en eski zamanlardan beri konargöçer gelenekler üzerine inşa olunmuştu. Fakat Çağatay Hanlığı'na nispetle Altın Orda daha uzun yaşadı. Ayrıca bozkırdaki tarihî gelenek, siyasî iklim ve iktisadî-içtimaî yapı, köklü yerleşik medeniyetlerin hüküm sürdüğü bölgelere kıyasla daha müsait olduğundan Altın Orda haleflerini de bırakabilirdi. Filvaki, Cuci Ulusu XV. yüzyılın ortalarına doğru dağılmaya yüz tutunca Kazan, Kırım, Kâsım, Astarhan ve Sibir hanlıkları ile Nogay Orda'dan ibaret ardıl devletler türedi. Bunlar da Moğolların ikinci kuşak halefleri idiler.

Altın Orda bakiyesi olup, Türk-Tatar hanlıkları adıyla maruf bu siyasî teşekküller aynı mahreçten neşet etmelerine ve kökenleri itibarıyla tek bir kaynaktan beslenmelerine rağmen kuruldukları ve hüküm sürdükleri saha, sahip oldukları askerî kudret, siyasî yaptırım güçleri, kültürel dokuları ve yönetim anlayışları bakımından kâmilten özdeş değillerdi. Bunların idarî ve hukukî yapılarındaki benzerlikleri yadsımak mümkün görünmese de mevcudiyetlerini devam ettirdikleri bölgelerdeki mahallî unsurlar ve dahi temas halinde oldukları devletler, yönetim anlayışlarının tedricen farklılaşmasına, başkalaşım geçirmelerine ve yeniden şekillenip kendilerine has bir yapıya bürünmelerine sebebiyet verdi. Dolayısıyla, bahse konu hanlıkların idare tarzları ile hukukî yapılarındaki nüansları görmezden gelerek, tarihî hakikatleri tahfif edip yok saymak suretiyle yeknesak yorumlar yapmak ilmî bir itiyat değildir.

Esasen Türk-Tatar hanlıklarının idarî ve hukukî yapıları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları bir bütün halinde ortaya koymak bu çalışmanın telif amacını ve hacmini ziyadesiyle aşmaktadır. Hâl böyle iken, tespit edilen bazı önemli konulara dikkat çekilecek, söz konusu teşekküllerin yönetim anlayışlarına ilişkin birkaç örnek sunmakla iktifa edilecek ve özellikle Kırım Hanlığı incelenecektir.

KAZAN HANLIĞI

Altın Orda dağılmaya yüz tutmuşken teşekkül eden ilk devlet Kazan Hanlığı (1437-1552) oldu. Bu hanlık, saman alevine benzeyen bazı kısa dönemler istisna tutulursa, hüküm sürdüğü devirde neredeyse hiçbir zaman istikrara kavuşamadı. Kazan ve çevresi, 1475 yılında Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanıyan Kırım Hanlığı ile Altın Orda tahakkümünden kurtulmaya başlayıp ikbal devrine giren ve tedricen genişleyen Moskova Knezliği'nin siyasî ve askerî mücadele sahası idi.

Bütün Türk-Tatar hanlıklarında olduğu gibi Kazan Hanlığı da ananevî olarak Cengiz Han soyundan gelen bir hanedan mensubu tarafından idare ediliyordu. Hanlar, kudret sahibi boy beglerinden oluşan ve “karaçi begler” adıyla anılan, genellikle dört kişiden müteşekkil, bir divan ile fikir teatisinde bulunurdu. Rus kaynakları Kazan Hanlığı ile Kırım Hanlığı'ndaki karaçi beglerin aynı boylara (Şirin, Barın, Argın, Kıpçak) mensup olduklarını iddia etseler de bu faraziye Kazan Hanlığı tarihinin tüm zamanlarına teşmil etmek mümkün değildir.² Esasen Kırım'dan Kazan'a gönderilen hanların devr-i saltanatında böyle bir teşkilatlanmanın

² Karaçi begler hakkında bkz. Uli Schamiloglu, “Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde”, Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 1986; Mihail Hudyakov, *Kazan Hanlığı Tarihi*, çev., Ayaz İshakî, haz., İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009, s. 172-175; Donald Ostrowski, “Kazan Hanlığı'nda İdari Yapı”, çev., Özgür Çınarlı ve Mustafa Cankal, *Türkler 8. Cilt*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 453-459. Kırım Hanlığı'ndaki karaçi begler hakkında bilgi veren Halil İnalçık'a göre; “Önde gelen kabile olan Şirinlerin baş-karaçusunun liderliği altında bir nevi kabile konfederasyonu oluşturan dört kabile, hanlığın temel askerî gücünü sağlıyor ve devlet siyasetine kendi ortak çıkarlarına göre yön veriyorlardı. Bozkır imparatorluklarından (Kırım aristokrasisinin de “Çingiz Han Yasası”ndan) miras olarak devraldığı, karakter olarak, kutsal ve değişmez olarak saygı gören bu teşkilat, hanlığın temeli kabul ediliyordu. Remmal, karaçu kabilelerinin öncelik sırasını Şirinler, Barınlar, Argınlar, Kıpçaklar ve Mangıtlar olarak vermektedir”. Halil İnalçık, “Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde (1532-1551) Kırım Hanlığı”, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 87. Maria İvanics ise konuyla ilgili ayrıntılı bilgi verdiği makalesinde keçe üzerinde kaldırılma töreninin icracısı olarak da karaçi beglere dikkat çeker: “Cengizlilerden bir hanın ve dört kabile reisinin ortak idaresi, hanlığın haleflerinin siyasi durumu için karakteristik idi. Sağ kanatta, geç Altın Orda, yani Kırım, Kazan ve Kâsım hanlıkları vücuda gelmiştir. Meşru han olarak tanınmak için bir merasim gerekli idi. Bu merasimde, dört karaçi begi, Cengizî hanı, beyaz bir keçe halı üzerinde hanlığa yükseltmeli ve onu resmen vazifesine başlatmalıydı”. Maria İvanics, “Bozkırdaki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler”, *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalei Kırım*, haz., Yücel Öztürk, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015, s. 54.

vücut bulmuş olması kuvvetle muhtemeldir ancak yönetim Moskova yanlısı hanlara, özellikle de Kâsım Hanlığı'ndan gönderilen Cengiz soylu asilzâdelere geçtiğinde karaçi begleri teşkil eden boylar da değişiyordu. Yani Kazan Hanlığı tarihi boyunca tamamı aynı boylar tarafından temsil edilen mütecanis ve daimî bir karaçi begler yapılanmasının mevcut olmadığı ve bunların kimi zaman tahavvüle uğradığı anlaşılıyor.

Kurultay en eski zamanlardan beri Türk-Tatar idare tarzının alâmet-i fârikası idi. Önemli meselelerin müzakere edildiği bu toplantılar Kazan Hanlığı'nda da yapılıyordu. Söz konusu hakikat sadece Türkçe yazılan kaynaklara değil, bilakis Rus membalarına dahi aksetmiştir. Örneğin 14 Ağustos 1551 tarihinde Kazan'da toplanan bir kurultay hakkında Rus yıllıkları ayrıntılı bilgi vermektedir. Zikredilen kurultaya han ve beglerin yanı sıra mirzalar, oğlanlar, şeyhler, şeyhzâdelere, imamlar, mollalar, hacılar ve dervişler de katılmış ve saydığımız unvanların tamamı Rus lisanına tercüme edilmeden bahse konu yıllıklara Türkçe kaydedilmiştir.³ Görüldüğü üzere, Kazan Hanlığı yönetiminde sadece idarî ve askerî sınıfın temsilcileri değil ruhanîler de söz sahibi idiler. Diğer Türk-Tatar hanlıklarında kurultaya iştirak edenlerin kimlerden müteşekkil olduğu ve kurultay müntesiplerinin yetki ve salahiyetleri meselesi de etraflı tetkike muhtaç bir konudur. Bunlardan başka, Kazan Hanlığı'nda "imildaş" unvanını taşıyıp hanın yakın çevresinde bulunarak muhtelif görevleri ifa eden üst düzey görevlilerin varlığı da biliniyor.⁴

KÂSİM HANLIĞI

Kazan Hanlığı'nın müessisi Uluğ Muhammed Han'ın oğlu Kâsım tarafından kurulan Kâsım Hanlığı (1445-1681) da Moğol soylu bir devletli ve Altın Orda'nın halefleri arasında Moskova'ya en yakın hanlık olma

---

³ Serkan Acar, *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, s. 239.

⁴ Serkan Acar, "Türk-Tatar Hanlıklarında İmildaşlık (Sütkardeşlik)", *Altay Topulukları-Aile ve Aile Değerleri*, haz., İlhan Şahin vd., İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019, s. 91-104. Kazan Hanlığı'ndaki diğer mühim görevliler için bkz. Abdullah Battal Taymas, "Kazan Yurdu'nda Bulunmuş Tarihi Bir Vesika: Sahib Giray Han Yarılığı", çev., Serkan Acar, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27/1 (2012), s. 185-235.

özelliğine sahipti. Esasen Rusları baskı altında tutmak için kurulan bu hanlık çok kısa bir süre içerisinde kuruluş amacından saptı ve Moskova Knezliği'nin tahakkümü altına girmekten kurtulamadı. Kāsım Hanlığı, Cengiz soyundan gelen beş farklı sülale (Kazan, Kırım, Saray, Kazak ve Sibir) tarafından idare edildi. İrsî aristokrasiye dayanan taht tevarüs sistemi burada da mevcuttu. Moskova Knezliği, Kāsım Hanlığı'nı kendine tâbi bir siyasî teşekkül addettiğinden bu hanlığın tahtına oturan kişileri “hanzâde” (царевичъ) unvanıyla andı. Bununla birlikte, daha önce Kırım, Kazan ya da Astarhan'da cülus edenler için “han” unvanı da kullanıldı.⁵

Karaçi beglerin mensup oldukları boylar Kāsım Hanlığı ile Kırım Hanlığı'nda birbirinden farklıydı. Örneğin, Uraz Muhammed Han (1600-1610) tahta otururken tertip edilen cülus töreninde bu beglerin isimleri ve hangi boylara mensup oldukları dönemin kaynaklarına yansımıştır. Buna göre, zikredilen tarihteki dört karaçi beg; İşbay-Mangıt, Celayir, Argın ve Kıpçak boylarına mensup idiler.⁶ Görüldüğü üzere, Argın ve Kıpçak boyları her iki hanlıkta da karaçi beg çıkarmaya muvaffak olmuştu. Anlaşıldığı kadarıyla, Türk-Tatar hanlıklarının tamamında boylar arasındaki meratip silsilesi zamana, mekâna, güç dengelerine ve iktidarı elinde bulunduran hanın meşrebine göre değişiklik arz ediyordu.

Kāsım Hanlığı'nda hanedan üyesi çocukları yetiştirip, onların eğitimiyle ilgilenen kişiye “atalık” adı verilirdi. Pek çok Türk-Tatar devletinde tesadüf ettiğimiz bu görevlinin ismini Ruslar kendi dillerine “dyadka=дядька” şeklinde tercüme ettiler. İmildaşlar, mirzalar, oğlanlar ve ruhanîlerin başı olan seyyidler de hanlık yönetiminde söz sahibiydi. Kazan ve Astarhan hanlıklarının işgalinden sonra Kāsım Hanlığı'nın üzerindeki Rus nüfuzu daha da arttı. Filhakika bu tarihten sonra hanların varlığı ve otoritesi tamamen sembolik bir mahiyet kazandı.

⁵ Serkan Acar, *Kasım Hanlığı (1445-1681)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 192-193.

⁶ Vladimir Vladimiroviç Velyaminov-Zernov, *İzsledovanie o Kasimovskih Tsaryah i Tsareviçah II*, St. Petersburg, 1864, s. 403.

ASTARHAN HANLIĞI

1552 yılında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından işgal edilmesi sadece Kâsım Hanlığı, Astarhan Hanlığı (1502-1556) ve Kafkasya bölgesinin değil, Türkistan'ın da mukadderatını tayin etti. Altın Orda'nın payitahtı Saray şehri ile havalisine hâkim olan Astarhan Hanlığı'nın jeopolitik konumu son derece mühimdi. Han, karaçi begler, ruhanîler, seyyidler ve diğerleri hanlığın idarî sınıfını teşkil ediyordu. Bundan başka, Kırım Hanlığı idarî yapısında zuhur edip veliaht anlamına gelen "kalgay" unvanının da Astarhan'da kullanıldığına şahit oluyoruz. Karaçi beglerin en etkiliisi Kırım Hanlığı ile Nogaylar arasında da nüfuz sahibi olan Kongrat boyuna mensuptu. Buradaki karaçi begler teşkilatlanması diğer hanlıklardan farklıydı. Söz konusu makamı işgal edenler Kongrat, Mangıt, Alçın ve Kıyat boylarının begleri idiler. Şirin, Barın, Argın ve Kıpçak boylarının Astarhan'daki durumu hakkında malûmat sahibi değiliz. Uluğ karaçi (baş karaçi) ise Kongratların begi idi. Bütün Türk-Tatar hanlıklarında olduğu gibi Astarhan'da da Sünnî-Hanefî fıkhı hâkimdi ancak İran'a yakınlığı sebebiyle şehirde Şiîlere ait camiler de mevcuttu.⁷

SİBİR HANLIĞI

Altın Orda'nın merkeze en uzak halefi olan Sibir Hanlığı (1464-1598) mütecanis bir hanedan tarafından idare edilmedi. Hanlık tarihi boyunca hâkimiyet kâh Taybuğalılara kâh Şibanîlere geçti. Bu düalist yapıya rağmen yönetim tarzının temel dayanağı Cengizî anane oldu. Dâhilî yapısı en az araştırılan Türk-Tatar devleti Sibir Hanlığı'dır fakat boy beglerinden müteşekkil bir danışma meclisinin ve karaçi beglerin⁸ burada da mevcut olduğu bilinmektedir. Yine Şibanîlerin tesiriyle şer'i uygulamalara da tesadüf ediliyordu. Hanlığın ahalişi Kıpçak, Argın, Karluk, Kanglı ve Nayman gibi Türk ve Türkçe konuşan boylardan ibaretti. Ayrıca Ural ötesi

---

⁷ İlya Zaitsev, "Astarhan Hanlığı", *Türkler 8. Cilt. çev.*, Zharmukhamed Zardukhan, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 463-464.

⁸ Z. A. Tiçinskih, "K Voprosu ob Administrativno-Političeskom i Territorialnom Ustroystve Sibirskih Tatar v XVI-XVIII vv", *Srednevekovie Tyursko-Tatarskie Gosudarstva: Sbornik Statey Vıp. 1. haz.*, R. S. Hakimov ve İ. K. Zagidullin, Kazan: İnstitut İstorii im. Ş. Marcani AN RT, 2009, s. 172.

Başkurtları ile gayr-ı medenî Hanti ve Mansi topluluklarının varlığı da malûmdur.⁹

KIRIM HANLIĞI

Kırım Hanlığı (1441-1783) coğrafi konumu, siyasi kudreti ve XVIII. yüzyılın sonuna kadar varlığını sürdürmesi hasebiyle Türk-Tatar hanlıkları içerisindeki en mühim mevkie sahipti. Yukarıda da ifade edildiği gibi, kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1475 yılında, Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini tanınması ve buna bağlı olarak gelişen yoğun diplomatik münasebetler hanlığın kurumlarıyla birlikte idarî ve hukukî yapısını da etkiledi.

Altın Orda yönetiminde mühim roller üstlenen boyların tamamı Türk-Tatar hanlıklarında da varlıklarını sürdürdü. Üç buçuk asırlık tarihi boyunca Kırım Hanlığı'nın farklı devirlerinde karaçi begleri teşkil eden boyların hiyerarşisinde bazı değişiklikler olmasına rağmen Şirin boyu kendi mevkiini her daim korudu. Cengiz Yasası ile Altın Orda geleneklerinin mutaassıp müdafileri olan karaçi begler isyan ettiklerinde mensup oldukları boylar da âsi olurdu. Kırım askerî güçlerinin büyük kısmı bu beglerin emri altında bulunduğundan hanlık feodal hususiyetlerini koruyordu. Bu durum aynı zamanda hanların otoritesi için ciddi bir tehditti.¹⁰

Kırım Hanlığı'nın yönetim anlayışı hakkında bilgi veren tarihî kaynaklarla ilgili olarak belirli bir çeşitlilikten bahsetmek mümkün olsa da özellikle Seyyid Mehmed Rıza tarafından XVIII. yüzyılda yazılan "Es-Sebü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't Tatar" isimli fevkalâde mühim eser devletin işleyişine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bilhassa Cengiz Yasası'na yapılan atıflar Kırım Hanlığı'nın idarî ve hukukî yapısının aydınlatılması bâbında ilgi çekicidir. Söz konusu eserin üç yerinde "Yasa-yı Cengiz" yedi yerinde ise "Töre-i Cengiz" ibarelerine tesadüf edilmektedir.

⁹ Serkan Acar, "Sibir Hanlığı (1464-1598)", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, haz., Osman Karatay ve Serkan Acar, İstanbul: Kronik Kitap, 2020, s. 728.

¹⁰ Halil İnalçık, "Kırım", *MEB İslam Ansiklopedisi 6. Cilt*, İstanbul: MEB Yayınları, 1967, s. 754.

Örneğin Canıbek Giray (1628-1635) döneminde Kefe beglerbegi ile kadı efendinin katledilmesi hadisesi zikredilen esere şu şekilde yansımıştır: “Kâdı-yı belde-i Kefe Fâzıl Hâmid Efendi ve tenfîz-i evâmîr-i pâdişâhî kaydı ile ‘alem-keşîde-i sikkîn-i cidd ü cehd iden Bıçakçı İbrâhîm Paşa’yı esnâ-yı ceng ü sitizde resîde-i yasâ-yı Cengiz idüp...”.¹¹ Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere; isimleri geçen beglerbegi ile kadı savaş sırasında katledilmiş ve gerçekleştirilen infazların hukukî dayanağı Cengiz Yasası ile açıklanmıştır.

Seyyid Mehmed Rıza, I. Bahadır Giray (1637-1641) devri hakkında bilgi verirken; “Kalgay Sultân dahi ma’iyyetinde olan bed-revîşâna yasa-yı Cengiz’i icrâ ve resm-i mürde-i Timur’ı ihyâ eyledi”¹² demek suretiyle Kırım Hanlığı’nda bozkır geleneklerinin tatbik edildiğine ve Timur’un tedavülden kalkan geleneklerinin yeniden canlandırıldığına vurgu yapmıştır. Metinde bozkır geleneklerinin tahfif edilip küçümsendiği belirgindir.

Bahse konu eserde Cengiz Yasası ile ilgili son kayıt ise II. Mengli Giray (1724-1730) dönemiyle ilgilidir: “Cantemir ve sâ’irleri müsteş’ir olup tîg-i ser-tîz-i yasa-yı Cengiz’den tahlîs-i cân için ser-nihâde-i vâdî-i girîz oldılar”.¹³ Bu kayıta ise Mansur boyundan Can Timur ile adamlarının canlarını kurtarmak için Cengiz Yasası’nın keskin kılıcından kaçtıkları anlatılmaktadır.

“Es-Sebü’s-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûkî’t Tatar” da bunlara ek olarak ve daha yoğun bir şekilde “Töre-i Cengiz” tabiri de kullanılmıştır. Mesela, II. Mehmed Giray (1577-1584) döneminde ikinci veliaht anlamına gelen “nureddinlik” makamının ihdasından bahsedilirken bu makamın menşeinin Cengiz töresinde bulunduğuna dikkat çekilmiştir: “Be-hükmi Töre-i Cengiz... rütbe-i mansıb-ı mezbûrî ihrâz idenler nûreddîn dimekle mümtâz oldılar”.¹⁴

---

¹¹ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûkî't-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz. Yavuz Söylemez, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, v. 70b, s. 184.

¹² Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûkî't-Tatar*, v. 74a, s. 195.

¹³ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûkî't-Tatar*, v. 171a, s. 422.

¹⁴ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûkî't-Tatar*, v. 53a, s. 134.

Seyyid Mehmed Rıza, başka bir yerde Kırım Hanlığı'ndaki taht tevarüs geleneği ile ekberiyet-erşediyet ve rehin usulünden bahsederken yine Cengizî ananeye vurgu yapmıştır: “Be-resm-i töre-i Cengizî bir dakika mukaddem kadem-âverde-i vücûd olanlar takaddüm iderler iken kânûn-ı mu'teber-i Osmânî üzre bi'l-fi'l rehîn bulunanlar sadr-nişîn olmak iktizâ idüp...”.¹⁵ Cengiz töresine nispetle Osmanlı kanunlarını daha muteber gören müellif, büyük evladın veliaht kabul edilmesi hususunun Kırım Hanlığı'nda titizlikle uygulandığını açıkça belirtmiştir.

Bir başka örnek ise, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tedricen Kırım Hanlığı'nda yerleşmeye başlayan şer'i hukukun yerine törenin ihyasına yönelik teşebbüslerde bulunan ve bu yönüyle radikal bir reformist olarak algılanan Murad Giray (1678-1683) dönemine aittir.¹⁶ Zikredilen Kırım hanı rekabet halinde olduğu meşhur selefi Selim Giray'ı kadim bozkır geleneklerini ve Cengiz töresini tamamen terk edip şeriata aşırı bağlılığı yüzünden şiddetle tenkit etmiş ve Seyyid Mehmed Rıza bu tarihî hakikati eserinde şu sözlerle dile getirmiştir: “Veliyyü'n-ni'am-ı 'âlem olan mülûk-i Osmâniyân ebbeda'llâhu devletehû ilâ-âhiri'd-devrân evâmirine ziyâde inkıyâd ve töre-i Cengiziyeyi bi'l-külliyeye ibtâl ve her husûsunu şer'e tatbîk itmekle nizâm-ı Kırım'a halel virdi”.¹⁷

V. D. Smirnov'a göre; Murad Giray'ın idarî ve hukukî işlerde İslam şariatının tesirini sınırlandırıp töreyi ihya etmeye çalışması hazzetmediği selefiyle hesaplaşma arzusundan kaynaklanmıyordu.¹⁸ Buna karşılık R. Yu. Poçekayev'in görüşleri V. D. Smirnov'un tezlerinden farklıdır: “Murad Giray, çok makul ve akıllıca bir tavır sergileyerek, eski geleneklere bağlı seleflerinin yetersizliklerini ortaya koydu ve bundan dolayı adlî reform teşebbüsüne girişerek töreyi ihya etme yolunu tuttu”.¹⁹ Murad Giray'ın böyle bir işe hangi amaçla girişmiş olduğu meselesi ayrı bir tartışma konusu olsa da işaret edilen devirde Cengiz töresinin Kırım

¹⁵ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, v. 67a, s. 176.

¹⁶ R. Yu. Poçekayev, “Kırım Hanı Murad Giray'ın Adli Reformu”, çev., Serkan Acar, *Belleten*, 75/273 (2011), s. 571.

¹⁷ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü's-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, v. 95a, s. 249.

¹⁸ V. D. Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, çev., Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2016, s. 371.

¹⁹ Poçekayev, “Kırım Hanı Murad Giray'ın Adli Reformu”, s. 576.

Hanlığı'nda hâlâ canlı ve mütedavil olduğu kesindir. Nitekim gerek hanedan mensuplarının taht ve hâkimiyet mücadelelerinde, gerekse hanlar ile boy begleri arasındaki gerilimlerde şer ve töreye yapılan atıflar ile bu iki kavram etrafında şekillenen hiziplerin mevcudiyeti söz konusu iddiamızı kesin bir dille desteklemektedir.

Murad Giray, Kırım'da cülus ettikten sonra şer'i hukukun icracısı olan kadıaskerlik makamını ilga etti ve "Törebaşı" unvanını taşıyan bir kimseyi onun yerine atadı. Bu durum Kırım Hanlığı'nda Osmanlı nüfuzunun gevşediğine delalet eden ayrılıkçı bir sapma olarak değerlendirildi ya da böyle bir algı yaratıldı. Seyyid Mehmed Rıza, "töre-i Cengiz, töre-i Cengizîye, kaide-i kadime-i Tatar, resm-i kadim-i Tatar, merasim-i mülûk-i sâbika-i Cengizîye ve resm-i kadim-i Cengiz"²⁰ gibi isimlerle andığı kadim töre hukukunun Murad Giray tarafından ihya teşebbüsünü açıkça kınamıştır. Fakat aslına bakılırsa Osmanlı Devleti'nin töreye yaklaşımı olumsuz değildi. Nitekim Osmanlı müelliflerinden Hezarfen Hüseyin Efendi, Kırım Hanlığı'nın devlet teşkilatı ile hukukî yapısına ilişkin şunları kaydetmiştir: "Mâbeynlerinde olan ahkâm cümle kanûnudur ki, kendü lisanlarında töre ta'bir ederler. Cümlesinin mezhepleri 'Mezheb-i Hanefiye üzereyüz' deyü iddia ederler".²¹ R. Yu. Poçekayev bu kayıtlardan hareketle şöyle bir sonuca ulaşmıştır: "Görüldüğü üzere, töre hukuku ile şeriat birlikte anılmakta ve katiyen birbirinin karşısı olarak kullanılmamaktadır! Anlaşıldığı kadarıyla, Murad Giray'ın reformu resmî Osmanlı iktidarını değil sadece Müslüman ruhanilerin en radikal güruhuna mensup bazı kimseleri tedirgin etmişti".²² Rus tarihçinin bu çıkarımı bizce de yerindedir. Her ne kadar Osmanlı Türkçesi ile yazılan eserlere doğrudan nüfuz edememiş olsa da V. D. Smirnov ve daha başka âlimlerin araştırmalarından istifade ederek doğru bir yargıda bulunmuştur.

²⁰ Smirnov, *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*, s. 202.

²¹ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz., Sevim İlgürel, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998, s. 171. Eseri yayına hazırlayan müellif buradaki "töre" kelimesini yanlış olarak "turelma" şeklinde okumuştur. Yazmanın orijinaline ulaşamadığımız için söz konusu kelimenin eski harflerle yazılış biçimini burada gösteremedik. Fakat sözcüğün töre olduğu Smirnov'un eserinden de anlaşılmaktadır.

²² Poçekayev, "Kırım Hanı Murad Giray'ın Adli Reformu", s. 574-575.

Kırım kökenli olup olmadığı hâlâ tartışılan Osmanlı müellifi Seyyid Mehmed Rıza, şer'î hukuku terk edip Cengiz töresine yöneldiği için Murat Giray'ı ve Törebaşı unvanı taşıyan hukukun icracısını şiddetle kınadı; hatta ifrata kaçıp hakaretâmiz sözler sarf ederek bu sonuncunun kâfir olduğunu (günde bin kerre kâfir olduğu meşhûrdur) ileri sürdü. Kırım'daki gelişmelerden rahatsız olan Osmanlı uleması Murad Giray'ı ikaz etmesi için II. Viyana Kuşatması sırasında ordu vaizliği yapan Vanî Mehmed Efendî'yi hana gönderdi. Seyyid Mehmed Rıza tarafından “mezhebi karışık bir adam” (bir şahs-ı mağşûşü'l-mezheb) olarak nitelenen Törebaşı'nın küfre düştüğü, dolayısıyla bu “kötü adamın imanının ve nikâhının yenilenmesi gerektiği” (şahs-ı kabihin imân u nikâhı tecdîd olunmağa muhtâcdır) yönünde fetva veren Vanî Mehmed Efendi anlaşıldığı kadarıyla hanın nezdinde etkili olmayı başardı.²³

Bilindiği üzere, töre eski Türklere ait bir kavramdı ve bu kavramı sadece Moğollar ve Moğol soylu siyasî teşekküller değil Osmanlı Devleti de tevarüs etmişti. Halil İnalçık'ın deyişiyle; “Hükümdarlık otorite ve gücünün, töre veya yasanın ilanı ile oluştuğuna inanılmıştı... Sultanın örfü yahut dünyevî otoritesi, yerel âdetleri devlet hukukuna çeviren anahtar etmendi”.²⁴ Filhakika Osmanlı Devleti'nin erken safhalarında töre hukukunun son derece canlı olduğu, hatta telif edilen eserlerde Cengiz Han'a atıflar yapıldığı malûmdur. Örneğin Fatih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden Tursun Beg'in konuyla ilgili verdiği bilgiler fevkalâde ilginçtir: “Ve eğer şöyle ki bu tedbir ber vefk-ı vücûb ve ka'ide-i hikmet olursa... ana ehl-i hikmet siyâset-i ilâhî dirler ve vâzî'na nâmûs dirler. Ve ehl-i şer' ana şer'at dirler ve vâzî'na şâri' itlâk iderler ki, peygamberdür. Ve illâ, ya'ni bu tedbir ol mertebede olmazsa belki mücerred tavr-ı akl üzere nizâm-ı âlem-i zâhir için, meselâ tavr-ı Cengiz Han gibi olursa, sebebine izâfet iderler, siyâset-i sultanî ve yasağ-ı pâdîşâhî dirler ki, örfümüzce ana örf dirler”.²⁵ Tursun Beg'in fikirleri esasen Farabî ve Nasîreddin Tûsî'den

²³ Seyyid Mehmed Rızâ, *Es-Sebü'l-s-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki't-Tatar*, v. 95a-b, s. 249-250.

²⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020, s. 9, 11.

²⁵ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü'l-Feth*, haz., Mertol Tulum, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977, s. 12.

iktibastır.²⁶ Bununla birlikte, şeriatın temel dayanağını hikmet, örfî hukukun istinatgâhını ise akıl (tavr-ı akl) olarak görmesi ve misalen Cengizî geleneğe (tavr-ı Cengiz Han) vurgu yapması mühimdir. Bu kayıttan da anlaşıldığı üzere, Cengiz töresine ait uygulamalar Osmanlı Devleti'nin ilk devirleri hakkında bilgi veren eserlere sirayet etmiştir.

Yukarıdaki örneklerde açıkça işaret edildiği gibi, Seyyid Mehmed Rıza'nın "Es-Sebü's-Seyyâr fî Ahbâr-ı Mülûki't Tatar" nam eserinde "töre" ile "yasa" sözcüklerini ayırt etmesi besbelli ki, bir tesadüfün sonucu değildir. Zikredilen kelimeler ilk bakışta birbirinin müteradifi gibi görünseler de bu tefrik büyük ihtimalle şuurlu yapılmıştır. Çünkü töre mefhumu Osmanlılardaki örfî hukuka daha yakinken yasa kelimesi ise doğrudan Cengiz Han'ı ve Moğol İmparatorluğu'nu çağrıştıran bir kavramdır. Filvaki Kırım hanı Murad Giray üzerinden bu konuyu mercek altına alan R. Yu. Poçekayev'in ulaştığı sonuçlar da iddiamızı desteklemektedir. Ona göre; "Murad Giray'ın töreye yönelmesinin nedeni, faaliyetlerinin 'ayrılıkçı' hava yaratmamasını istemesi idi. Eğer han gerçekten de bağımsızlık elde etmeyi tasarlıyorsa, töre hukukuna değil Cengiz Yasası'na dayanırdı. Çünkü Cengiz Yasası'nın uygulanması bağımsızlığın ilânı, hatta imparatorluk tutkusu anlamına gelirdi. Nitekim yasa, Altın Orda ile Buhara'daki Şibaniler ve Canoğulları gibi Cengiz Han soyuna mensup olup ve imparatorluk iddiası güden devletlerde büyük bir işlevsellikle yürürlükte olmuştur. Bu devletlerden türeyen ve başka devletlerin vassallığını kabul eden Kazan, Kırım, Astarhan ve Sibir hanlıklarında ise yasa uygulanmıyordu".²⁷

Filhakika Babür Şah dahi Cengiz töresinden bahsetmiş ve bunu "Yasa-yı Cengiz"den ayırmıştır: "Önceleri bizim babalarımız ve ağalarımız Cengiz töresine çok riayet ederlerdi. Mecliste, divanda, ziyafet ve yemekte, oturmak ve kalkmakta bu töreye karşı hareket etmezlerdi. Cengiz Han'ın töresi muhakkak ona uygun bir şekilde hareket edilmesi gereken kesin bir

---

²⁶ Halil İnalçık, "Örfî-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 13/2 (1958), s. 126.

²⁷ Poçekayev, "Kırım Hanı Murad Giray'ın Adli Reformu", s. 575; R. Yu. Poçekayev, *Pravo Zolotoy Ordı*, Kazan: Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, 2009, s. 213-214.

kanun değildir".²⁸ Görüldüğü üzere, XVI. yüzyıla gelindiğinde töre ve yasa kavramları sadece eski Altın Orda sahası ile Osmanlı Devleti'nde değil Moğol egemenliğinin ulaştığı tüm bölgelerde varlığını sürdürmüştür ve Hindistan bundan müstesna değildir. Ancak mahallî unsurların tesiriyle birtakım bölgesel farklılıkların görüldüğü de unutulmamalıdır. Nitekim Halil İnalçık'ın yerinde tespitiyle: "Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasında bir paralellik vardır. Her ikisinin de Orta Asya Türk devletlerine çıkan aynı köklere sahip oldukları hatırlanırsa, bu paralellik oldukça tabiidir".²⁹ Bu cihetten bakınca Babür Şah'ın töreyle ilgili ifadeleri daha anlamlı bir hâl almaktadır.

SONUÇ

Altın Orda'da baş gösteren siyasî istikrarsızlık ve bunu müteakiben devletin çöküşü bazı halef devletlerin kurulmasıyla sonuçlandı. Aynı kaynaktan beslenip pek çok ortak ögeyi barındırmalarına rağmen bunların her birinin yönetim anlayışı ile hukukî yapılarında farklılıklar mevcuttu. Altın Orda hukuku bazı alanlarda şeriat ilkelerine dönüştü. Buna rağmen hanların ve boy beglerinin tamamı İslam hukukuna teveccüh göstermediler ve devleti teşkil eden bazı boylar bozkıra çekildiler.

Altın Orda ve haleflerinin yönetim ve hukuk sistemleri son derece karmaşıktır. Dolayısıyla bir çırpıda anlaşılıp kavranması güçtür. Zira bir geçiş döneminde teşekkül etmeleri hasebiyle kendine özgü bir yapıları vardır. Bundan dolayı Moğolların ikinci kuşak halefleri olan Türk-Tatar hanlıklarının idarî ve hukukî tarihlerinin aydınlatılması babında müstakil çalışmalar yapılması bir zarurettir. Konuyla ilgili karanlık noktaların

²⁸ Gazi Zahiruddin Muhammed Babur, *Baburnâme (Vekayi)*, çev., Reşit Rahmeti Arat, öz., Y. Hikmet Bayur, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006, v. 186b, s. 361. Metnin orijinali ise şöyledir: "Burunlar bizning ata-aqa Cingiz töräsini ğarib ri'ayat qılurlar edi. Majlisda va divânda toy va aşda olturmaqda xilâf-i törä iş qılmaslar edi. Cingiz Xanning töräsi naşş-i qât-i' emästür kim albatta kişi anung bilä amal qılğay". Bkz. Zahiruddin Muhammad Babur Mirza, *Baburnama*, çev., W. M. Thackston. Cambridge: Harvard University, 1993, s. 391.

²⁹ İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*, s. 11. Ayrıca Timurlularda, hassaten Uluğ Bey zamanında yasa ve şeriat hakkında bkz. İsenbike Togan, "Uluğ Bey Zamanında Yasa Şer'iat Tartışmaları", *Tarih Çevresi*, 10 (1994), s. 9-16; Halil İnalçık, *Has-bağçede 'Aş u Tarab-Nedimler Şâirler Mutribler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 173-178.

aydınlatılması için muhtelif dillerdeki kaynakların sistematik bir biçimde taranması ve hanlıkların idarî-hukukî karakterlerinin ortaya çıkarılması gerekir. Bunu yaparken siyasî, dinî, coğrafi ve kültürel âmiller nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Kırım Hanlığı'na gelince, Cengiz töresi ile şeriat burada her daim mücadele halinde oldu. Erk ve otoriteyi ellerinde bulunduran farklı güç merkezleri, özellikle hanlar ve boy begleri, siyasî iklime bağlı olarak bu kavramları politik bir aygıt olarak kullandılar. Kırım Hanlığı'nda töre hukukuna müracaat edilmesi esasen Osmanlı sultanlarını rahatsız etmemiştir. En azından teorik olarak durum böyleydi. Köklere dönüşten rahatsızlık duyan asıl zümre ise mutaassıp ve tavizsiz ulema sınıfıydı.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Acar, Serkan. *Kasım Hanlığı (1445-1681)*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Acar, Serkan. *Kazan Hanlığı-Moskova Knezliği Siyasi İlişkileri (1437-1552)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Acar, Serkan. "Cengiz Han'dan Sonra Moğollar: Dört Ulusun Tarihi". *Ortak Türk Tarihi 3. Cilt. haz., B. A. Gökdağ, S. Gömeç ve O. Karatay*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2019: 313-344.
- Acar, Serkan. "Türk-Tatar Hanlıklarında İmildaşlık (Sütkardeşlik)" *Altay Toplulukları-Aile ve Aile Değerleri. haz., İlhan Şahin vd.* İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları, 2019: 91-104.
- Acar, Serkan. "Sibir Hanlığı (1464-1598)". *Doğu Avrupa Türk Tarihi. haz., Osman Karatay ve Serkan Acar.* İstanbul: Kronik Kitap, 2020: 715-730.
- Gazi Zahîreddin Muhammed Babur. *Baburnâme (Vekayi)*. çev., Reşit Rahmeti Arat. öz., Y. Hikmet Bayur. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2006.
- Hezarfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîni Âl-i Osmân*. haz., Sevim İlgürel. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- Hudyakov, Mihail. *Kazan Hanlığı Tarihi*. çev., Ayaz İshakî. haz., İlyas Kamalov, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2009.
- Ivanics, Maria. "Bozkırdaki Bir Kabilenin Kökeni ve Yükselişi: Şirinler". *Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım. haz., Yücel Öztürk.* İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015: 53-71.
- İnalcık, Halil. "Kırım". *MEB İslam Ansiklopedisi 6. Cilt.* İstanbul: MEB Yayınları, 1967: 746-756.
- İnalcık, Halil. "Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 13/2 (1958): 102-126.
- İnalcık, Halil. "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Döneminde (1532-1551) Kırım Hanlığı". *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2017: 85-104.
- İnalcık, Halil. *Has-bağçede 'Ays u Tarab-Nedîmler Şâîrler Mutrîbler*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Ostrowski, Donald. "Kazan Hanlığı'nda İdarî Yapı". *Türkler 8. Cilt. çev., Özgür Çınarlı ve Mustafa Cankal*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 453-459.
- Poçekayev, Roman Yulianoviç. *Pravo Zolotoy Ordı*, Kazan: Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, 2009.

- Poçekayev, Roman Yulianoviç. “Kırım Hanı Murad Giray’ın Adli Reformu”. çev., Serkan Acar. *Bellekten*. 75/273 (2011): 571-578.
- Schamiloglu, Uli. “Tribal Politics and Social Organization in the Golden Horde”. Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 1986.
- Seyyid Mehmed Rızâ. *Es-Sebü’s-Seyyâr Fi Ahbâr-ı Mülûki’t-Tatar (İnceleme-Tenkitli Metin)*. haz., Yavuz Söylemez. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Smirnov, Vasiliy Dmitrieviç. *Osmanlı Dönemi Kırım Hanlığı*. çev., Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları, 2016.
- Taymas, Abdullah Battal. “Kazan Yurdu’nda Bulunmuş Tarihi Bir Vesika: Sahib Giray Han Yarlığı”. çev., Serkan Acar. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 27/1 (2012): 185-235.
- Tçınskih, Z. A. “K Voprosu ob Administrativno-Politiceskom i Territorialnom Ustroystve Sibirskih Tatar v XVI-XVIII vv”. *Srednevekovie Tyursko-Tatarskie Gosudarstva: Sbornik Statey Vip. 1*. haz., R. S. Hakimov ve İ. K. Zagidullin. Kazan: İnstitut İstorii im. Ş. Marcani AN RT, 2009: 172-182.
- Togan, İsenbike. “Uluğ Bey Zamanında Yasa Şer’iat Tartışmaları”. *Tarih Çevresi*. 10 (1994): 9-16.
- Togan, İsenbike. “Çinggis Han ve Moğollar”. *Türkler 8. Cilt*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 235-255.
- Tursun Bey. *Târîh-i Ebü’l-Feth*. haz., Mertol Tulum. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Velyaminov-Zernov, Vladimir Vladimiroviç. *İzsledovanie o Kasımovskih Tsaryah i Tsareviçah II*. St. Petersburg, 1864.
- Zahiruddin Muhammad Babur Mirza. *Baburnama*. çev., W. M. Thackston. Cambridge: Harvard University, 1993.
- Zaitsev, İlya. “Astarhan Hanlığı”. *Türkler 8. Cilt*. çev., Zharmukhamed Zardukhan. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002: 460-465.